

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
SERIE NOUĂ, SUPPLEMENTUM III

IN MEMORIAM
EUGEN NICOLAE

EDITAT DE
ROXANA DOBRESCU, AUREL VÎLCU

BUCUREȘTI
2025

COPERTA: Dan Iulian MĂRGĂRIT

**MCA SERIE NOUĂ
SUPPLEMENTUM III**

www.mcajournal.ro

**Tehnoredactor: Ofelia COȘMAN
Secretar de redacție: Dana COSTIN**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

In memoriam Eugen Nicolae / ed.: Roxana Dobrescu, Aurel Vîlcu -

Târgoviște: Cetatea de scaun, 2025

Conține bibliografie

ISBN 978-606-537-820-9

I. Dobrescu, Roxana (ed.)

II. Vîlcu, Aurel (ed.)

902

929

**Toate articolele publicate în *Materiale și Cercetări Arheologice* sunt *peer-reviewed*.
Materiale și Cercetări Arheologice este indexată în următoarele baze de date:
Persée, Copernicus, ERIH PLUS, Scopus, CEEOL, EBSCO și DOAJ.**

Acest volum a fost editat cu sprijinul financiar al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”.

(1955–2024)

SUMAR / SOMMAIRE / CONTENTS

Aurel VÎLCU <i>In memoriam</i> Eugen Nicolae.....	9
Georges DEPEYROT Eugen Nicolae et cinq siècles de numismatique Eugen Nicolae and five centuries of numismatics	31
Adina BORONEANȚ, Monica MĂRGĂRIT One man’s trash is another man’s treasure – the case of the osseous debitage waste from Drăgușeni – <i>Ostrov</i>	39
David BACIU, Adrian BĂLĂȘESCU Preliminary study of the faunal material discovered in an Early Eneolithic feature from Alexandria – <i>Limonagiul</i> settlement (Teleorman County). 2019–2021 campaigns.....	59
Radu BĂJENARU Poveste din trecut. Despre descoperirea depozitului de topoare de la Sinaia A tale from the past. The discovery of the Sinaia axe-hoard	83
Gabriel Mircea TALMAȚCHI Două tezaure de semne monetare descoperite în zona de coastă a Mării Negre din teritoriul istro-pontic Two hoards of monetary signs discovered in the Black Sea coastal area of the Istro-Pontic area.....	99
Pierre DUPONT Transport amphoras of “Milesian” type: originals and local imitations.....	111
Theodor ISVORANU Monede din perioada romană imperială descoperite în zona Orheiului (Republica Moldova) Roman imperial coins from the Orhei area (Republic of Moldova)	119
Lucian MUNTEANU, Lăcrămioara-Elena ISTINA Noi informații despre tezaurul monetar roman imperial de la Măgîrești (jud. Bacău) (CHRE 16297) New information on the Roman imperial monetary hoard from Măgîrești (Bacău County) (CHRE 16297)	139
Mihai DIMA Monede romane dintr-o colecție constituită la Ostrov, jud. Constanța A collection of Roman coins found at Ostrov, Constanța County.....	159
Constantin C. PETOLESCU <i>Cohors II Dacorum</i> . Două trupe auxiliare romane cu număr de ordine identic <i>Cohors II Dacorum</i> . Two Roman auxiliary troops with identical numerical identifiers	173
Radu ARDEVAN, Alin PRALEA Monete antice din colecția lui Ioan Mihályi de Apșa Ancient coins from the collection of Ioan Mihályi de Apșa	177
Mircea DABÎCA, Theodor ISVORANU Cercetări arheologice la Histria, sectorul Sud (2018–2024). Descoperiri monetare Archaeological research at Histria, the South sector (2018–2024). Coin finds.....	189
Adriana PANAITÉ Roman roads in Moesia Inferior in the Black Sea coast area	213
Marius BLASKÓ, Zsuzsanna KOPECZNY, Róbert GINDELE, Gergely SZENTHE, Ștefan POPA, Erwin GÁLL Dating grave no. 97 from Vălcani in the light of numismatic and radiocarbon research – contributions to the chronology of H.1.....	237

Aurel-Daniel STĂNICĂ	
Între bizantini și tătari. Cimitirul de la Isaccea – <i>Bagola</i>	
Between Byzantines and Tatars. The necropolis from Isaccea – <i>Bagola</i>	249
Oana DAMIAN	
Despre prezența Hoardei de Aur în situl bizantin de la Nufăru (județul Tulcea)	
The Golden Horde and the Byzantine archaeological site at Nufăru (Tulcea County)	295
Ana BOLDUREANU	
Un fragment din tezaurul de monede tătărești descoperit la Inești, Raionul Telenești, Republica Moldova	
A fragment of the Tatar coin hoard discovered in Inești, Telenești district, Republic of Moldova.....	303
Monica DEJAN, Ana BOLDUREANU	
Considerații despre câteva monede tătărești descoperite în zona Cetății de Scaun a Sucevei	
(a doua jumătate a secolului XIV)	
Considerations about a few Tatar coins discovered in the Suceava Fortress area	
(second half of the 14 th century).....	313
Letiția NISTOR, Adrian BĂTRÎNA	
Vestigiile bisericii lui Alexandru cel Bun de la Mănăstirea Bistrița (județul Neamț). Propuneri de reconstituire	
arhitecturală	
The remains of the Bistrița monastery (Neamț County) founded by Alexander the Good. Proposals for	
architectural reconstructions.....	319
Lilia DERGACIOVA, Alexandr ALEXANDROV	
Matrița sigilară a unui demnitar din sfatul domnesc al lui Ștefan II, domnitorul Țării de Jos a Moldovei	
The seal of a dignitary member in the Princely Council of Stephen II, Prince of Lower Moldova	337
Ioan-Aurel POP, Alexandru SIMON	
Bani pentru cruciadă: Rapoarte sieneze din primăvara anului 1476	
Money for the Crusade: Sieneze Reports from Spring 1476.....	341
Alexandru SIMON	
Documente și monede: <i>Petrusian</i> și lancu de Hunedoara	
Documents and coins: <i>Petrusian</i> and John Hunyadi	349
Gabriel CUSTUREA, Ana-Maria VELTER	
Câteva monede rare din colecția muzeului constănțean	
A few rare coins in the collection of the Constanța Museum	357
Florin Gabriel PETRICĂ, Minodora CÂRCIUMARU, Ovidiu CÎRSTINA, Adrian IONIȚĂ	
Observații asupra a două morminte descoperite în necropola bisericii „Sfânta Vineri” de la	
Curtea Domnească din Târgoviște	
Remarks on two burials in the cemetery of the Sfânta Vineri church from the Royal Court of Târgoviște.....	363
Gabriel VASILE	
Despre un posibil ritual funerar la populațiile medievale din Muntenia prin prisma a doi indivizi descoperiți	
în cimitirul bisericii „Sf. Vineri” de la Curtea Domnească din Târgoviște	
On a possible funerary ritual of Medieval populations in Wallachia as indicated by two individuals buried	
in the cemetery of the Sfânta Vineri church from the Royal Court of Târgoviște	373
Adriana GAȘPAR	
Șoapte din trecut. Fragmente ceramice cu inscripții în limba osmană descoperite la Timișoara	
Whispers from the past. Pottery sherds with Osmanic language inscriptions from Timișoara	391
Daniela MARCU-ISTRATE, Cristian-Florin ANGHELESCU, Roxana BUGOI	
Introducere în studiul sticlei de fereastră descoperite la Catedrala Romano-Catolică și Palatul Episcopal	
din Alba Iulia	
An introduction to the study of the window glass from the Roman-Catholic Cathedral and the Bishop’s Palace	
in Alba-Iulia	409

Radu Gabriel DUMITRESCU	
Un nou lot din tezaurul de la Craiova – <i>Strada Nicolae Bălcescu</i> (Sec. XVII–XVIII)	
A new part of the Craiova hoard – <i>Nicolae Bălcescu Street</i> (17 th –18 th centuries).....	433
Mariana ŞLAPAC	
The contribution of the ottomans to the construction of the Vauban-type fortress in Kiliya.....	449
Corneliu Bogdan Nicolae BELDIANU, Camelia Silvia BELDIANU	
<i>Tsuba</i> cu scene evocatoare. O formă de manifestare a unei arte medalistice avant la lettre în Japonia perioadei Edo?	
<i>Tsuba</i> with evocative scenes. An avant la lettre manifestation form of medal art in Japan	463
Abrevieri / Abreviations / Abbreviations	481

ȘOAPTE DIN TRECUT. FRAGMENTE CERAMICE CU INSCRIȚII ÎN LIMBA OSMANĂ DESCOPERITE LA TIMIȘOARA

Adriana GAȘPAR

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Academia Română, București; e-mail: adrianagaspar81@gmail.com

Keywords: Ottoman Timișoara, Islamic archaeology, inscribed ceramics, sgraffito technique, Sufi poetry, Arabic and Ottoman Turkish epigraphy

Abstract: Two fragments of inscribed ceramic bowls executed in the sgraffito technique, using Arabic and Ottoman characters, were discovered near the former Sultan Süleyman and Ali Bey mosques during archaeological excavations in Timișoara. The study focuses on the archaeological, linguistic, and cultural context of these finds, highlighting the possible literary sources of the inscriptions. The inscription on one of the bowls appears to derive from a poem attributed to Sultan Murad II, with Sufi-mystical influences, while the second seems to contain a blessing, interpreted as belonging to a vessel with a potential healing function. The fragments are compared with similar objects from other former Ottoman provinces, contributing to a better understanding of cultural circulation, calligraphic art, and Ottoman spirituality in the 16th–17th centuries. The study emphasizes the complexity of the Ottoman heritage of Timișoara, a topic still little explored in the field of ceramic epigraphy.

Cuvinte-cheie: Timișoara otomană, arheologie islamică, ceramică inscripționată, tehnica sgraffito, poezie sufi, epigrafie arabă și turcă osmană

Rezumat: Sunt analizate două fragmente de boluri ceramice inscripționate prin tehnica sgraffito, utilizând caractere turco-osmane, descoperite în apropierea fostelor geamii atribuite sultanului Süleyman și Ali Bey, în timpul cercetărilor arheologice din Timișoara. Analiza se concentrează pe contextul arheologic, lingvistic și cultural al pieselor, evidențiind posibilele surse literare ale inscripțiilor. Inscripția de pe unul dintre boluri ar putea deriva dintr-un poem atribuit sultanului Murad al II-lea, cu influențe mistice sufi, iar cel de-al doilea pare să conțină o binecuvântare, fiind interpretat ca un vas cu potențial rol vindecător. Fragmentele sunt comparate cu obiecte similare din fostele provincii otomane, contribuind astfel la o mai bună înțelegere a circulației culturale, a artei caligrafice și a spiritualității otomane din secolele XVI–XVII. Studiul evidențiază complexitatea moștenirii otomane din Timișoara, o temă prea puțin explorată în domeniul epigrafiei ceramice.

INTRODUCERE

Una dintre cele mai valoroase colecții de artefacte, cu datare în perioada de administrare otomană a regiunii (1552–1716), a provenit din săpăturile arheologice realizate pe zone extinse din Centrul Istoric al Timișoarei, începând cu anul 2006, iar mai apoi în anii 2013–2019. Mai multe loturi au fost deja valorificate științific, iar altele sunt în curs de documentare și pregătire pentru publicare. În studiul prezent ne-am limitat la analiza a două fragmente ceramice, alese pentru potențialul lor de a ilustra caracteristicile materiale ale epocii¹. Fragmentele au făcut parte din vase diferite, la care se face referire cu denumirea de boluri B1 și B2, provenite din vecinătatea zidurilor a două geamii situate în Timișoara (Fig. 1/2). Geamiile sunt foarte apropiate ca amplasare, cu fundații surprinse în săpăturile arheologice și apoi identificate ca aparținând sultanului Süleyman și lui Ali Bey². Fiecare fragment ceramic este unic în felul său și se remarcă în contextul arheologic local și regional, prin decorul special redat prin caractere turco-osmane, care au fost incizate pe suprafața interioară sau exterioară a vaselor.

Pentru a ușura lectura propunerilor mele de interpretare a inscripțiilor turco-osmane incizate, este necesară o scurtă introducere a caracteristicilor esențiale ale limbii turco-osmane. Prin urmare, limba turco-osmană (عثمانلوچه), cunoscută în limba turcă modernă ca *Osmanlıca*) reprezintă limba turcă scrisă, cultă, care a folosit împrumuturi din arabă și persană. Alfabetul turco-osman a fost cel arabo-persan adoptat de către turcii din Asia Centrală după trecerea lor în masă la Islam (secolul X)³. De-a lungul secolelor XIII–XX, turco-osmana a cunoscut mai multe faze de evoluție: osmana veche (XIII–XV), osmana clasică (XVI–XIX) și neo-osmana (a doua jumătate a secolului XIX, începutul secolului XX)⁴. Scrierea a fost realizată

¹ Această analiză nu ar fi fost posibilă fără sprijinul și acordul domnilor arheologi Florin Drașovean, coordonatorul cercetărilor din Piața „Sfântul Gheorghe”, și Constantin Inel, responsabil al săpăturilor din strada Vasile Alecsandri, cărora le adresez mulțumiri deosebite pentru oportunitatea oferită de a studia materialul ceramic provenit din aceste intervenții arheologice.

² Gașpar 2023, p. 163–164, 167–169, fig. 7–8, fig. 11/3a–b, fig. 14–15.

³ Maxim 1984, p. 30, 36.

⁴ Pentru evoluția limbii turco-osmane, vezi Maxim 1984, p. 28–29.

Figura 1. 1. Inscripție în caractere arabe de pe fațada clădirii Primăriei Vechi (foto A. Gașpar); 2. Marcarea locului de descoperire a bolurilor B1, B2 pe harta Timișoarei și marcarea poziției plăcii inscripționate pe fațada Vechii Primării (Google Maps, prelucrare grafică A. Gașpar).

Figure 1. 1. Inscription in Arabic script on the facade of the Old Town Hall building (photo: A. Gașpar); 2. Location of the discovery site of bowls B1 and B2 on the map of Timișoara, and indication of the position of the inscribed plaque on the facade of the Old Town Hall (Google Maps, graphic processing: A. Gașpar).

cu o variantă adaptată a alfabetului arab, prin adăugarea semnelor specifice limbii turce, iar limba a fost folosită ca limbă oficială/de cancelarie în administrația Imperiului Otoman⁵. Totuși, dervișii, artizanii din bresle și negustorii puteau dobândi o alfabetizare funcțională, mai ales în zone cu influență sufită sau în orașe cu *medrese* și *tekke*⁶.

Limba turco-osmană era o limbă de cancelarie și de cultură înaltă, necunoscută populației de rând. Țăranii și oamenii neînvățați foloseau o formă populară a limbii turce, mult mai simplă și mai puțin influențată de arabă și persană. Uneori, în interpretarea din prezent, înțelesul unui text scris în turca-osmană poate fi ambiguu în absența contextului. Mai mult, lipsa diacriticelor și a vocalizării complete poate oferi interpretări multiple unora dintre cuvinte. Un exemplu ar fi cazul diacriticelor sau al punctelor distinctive care permit diferențierea între caracterele cu forme grafice identice. Absența sau plasarea greșită a acestora poate modifica complet sensul cuvintelor⁷.

În studiul de față includem și inscripția realizată în relief, aflată în prezent încastrată în fațada vechii primării a Timișoarei (Fig. 1/1). Alături de alte inscripții realizate pe obiecte funerare, ea face parte din cultura musulmană locală, care s-a impus în Timișoara pe parcursul a mai bine de un secol și jumătate (1552–1716). Sunt informații prețioase care au fost păstrate pe obiecte realizate din materiale diferite, cu gravură în piatră și incizii în ceramică. Inscripțiile sunt individuale și au fost făcute pe materiale și locuri diferite, unele sunt mai scurte, iar altele formează fraze, parțial istorice și parțial poetice, însă de un mare interes în ceea ce privește limbajul și conținutul lor.

METODA DE LUCRU

Cercetarea culturii materiale aferente perioadei de administrație otomană în Timișoara a fost până în prezent limitată⁸, adesea neglijată sau tratată sumar, iar o parte dintre piesele descoperite nu au beneficiat de o analiză detaliată ori contextualizată corespunzător. Analiza patrimoniului material din această perioadă a neglijat frecvent diferențele religioase dintre comunitățile coexistente și influența acestora asupra modului de viață al populației locale. În demersul meu am urmărit să conturez o viziune cât mai detaliată asupra realităților cotidiene din Timișoara otomană. Fiecare obiect analizat a fost interpretat într-un cadru contextual complex, în care relația dintre contextul arheologic și tipologia și funcționalitatea artefactului oferă indicii clare asupra utilizării acestuia și asupra comunității căreia i-a aparținut. Un exemplu relevant în acest sens este analiza tipologică a formelor ceramice de bază, descoperite în nivelurile de locuire datate în secolele XVI–XVII în Timișoara⁹. Aceasta a permis conturarea unor idei referitoare la viața cotidiană din perioada respectivă, implicit la situația din orașul otoman și suburbii, contribuind astfel la umplerea unui gol important în literatura de specialitate, nu doar pentru Timișoara, ci și pentru spațiul românesc în ansamblul său.

În această abordare, studiul actual aduce completări în analiza unei categorii specifice de ceramică, cea smălțuită, frecvent întâlnită în nivelurile arheologice otomane de la Timișoara, unde se regăsește sub forma unor urcioare, căni de apă și a mai multor tipuri de boluri¹⁰. Dintre aceste artefacte am selectat două fragmente ceramice inscripționate, cu decor realizat în tehnica *sgraffito*, aparținând unor boluri, pentru care interesul a fost accentuat și de valoarea lor informativă deosebită. Aceste piese oferă indicii importante nu doar despre tehnologia de producție și circulația bunurilor, ci și despre aspecte legate de limbaj, identitate culturală și context socio-religios.

Pentru transcrierea și interpretarea textelor am folosit o convenție în domeniul studiilor epigrafice, care constă în sistemul cu paranteze drepte și puncte, astfel: parantezele drepte „[ ]” marchează porțiunile de text care lipsesc și care nu au putut fi reconstituite de către autor; cratima „-” indică restaurarea conjuncturală, propusă de către autor pentru a completa textul lipsă; cele trei puncte de suspensie „...” sunt urme ale caracterelor indescifrabile sau deteriorate.

Textele inscripționate pe cele două vase au fost scrijelite cu alfabetul arab și turco-osman¹¹, fapt care implică o serie de dificultăți de interpretare, din pricina particularităților grafice și a contextului istoric-lingvistic. Având în vedere dificultatea

⁵ Acest alfabet a fost folosit până la 3 noiembrie 1928, tot atunci au fost introduse și caracterele latine („ș” și „j”, împrumutate din limba română); Maxim 1984, p. 36–37.

⁶ *medrese* = școală religioasă islamică; *tekke* = loc de rugăciune pentru derviși.

⁷ Prin lipsa vocalizării și a diacriticelor se pot crea neclarități semnificative, deoarece aceleiași grup de caractere îi pot corespunde mai multe cuvinte. De ex: cuvântul كَتَبَ (scris doar cu consoanele k, t și b) ar putea fi citit *kitab* (carte), *katib* (scrib) sau altceva, în funcție de context. În lipsa vocalelor scurte și a diacriticelor, cititorul trebuie să ghicească pe baza contextului, dacă acel *ktb* este كِتَاب (kitab) sau كَاتِب (katib).

⁸ Primul studiu complex privind tipologia ceramicii databile în perioada otomană din Timișoara a fost publicat în 2018, fiind inclus în monografia dedicată cercetărilor arheologice de pe strada Lucian Blaga; vezi Gașpar 2018. În cadrul aceleiași monografii sunt abordate și alte materiale databile în perioada de administrație otomană.

⁹ Este vorba despre analiza loturilor de ceramică descoperite în strada Lucian Blaga, în Parcul Justiției și la sediile Agenției de Dezvoltare Regională Vest (ADRV) și a Institutului Avansat de Cercetare a Mediului (ICAM); Gașpar 2018; Gașpar 2024.

¹⁰ Gașpar 2018, p. 149–153, 156–157, pl. I–III, pl. IV/1a–b, 3a–b, 5a–b, 6a–b, 8–10(a–b), 12, pl. V, pl. VIII/1–3, 9a–b, 11a–b, 13a–b, pl. IX/1.

¹¹ Pentru a reda sunete din limba turcă, alfabetul osman a împrumutat sau modificat caractere arabe existente, astfel: پ pentru „p”, cu 3 puncte dedesubt; ج — pentru „j”, cu 3 puncte sub; ڈ — pentru „j”, cu 3 puncte deasupra; گ pentru „g”, cu o mică linie deasupra; ك — pentru „k”; ف — pentru „v”,

1

2

Figura 2. 1. Bol B1 (foto M. Șepețan); 2. Bol B1 și conturarea inscripției (extragere text și prelucrare grafică A. Gașpar).

Figure 2. 1. Bowl B1 (photo: M. Șepețan); 2. Bowl B1 with outlined inscription (text extraction and graphic processing: A. Gașpar).

descifrării unor caractere sau grupuri de caractere, din cauza uzurii suprafeței ceramice sau a modului stilizat de scriere, în funcție de cuvânt și context, am luat în considerare mai multe variante posibile pentru a stabili o lectură completă.

Pentru alegerea variantei finale, m-am bazat pe observațiile directe, prin confruntarea cu surse lingvistice otomane (dicționare, texte epigrafice similare etc.)¹², precum și pe raportarea la o traducere anterioară, care m-a ghidat în interpretarea mea, fără a fi preluată ca atare. De această interpretare anterioară a beneficiat bolul provenit din vecinătatea geamiei sultanului Süleyman, în continuare B1 (Fig. 2/1). Inscripția a fost citită și interpretată pentru prima dată în anul 2014 de către Prof. Dr. Mehmet Mehdi İlhan, specialist în istoria socio-economică a Imperiului Otoman și Istoria Islamului¹³, căruia îi sunt profund recunoscătoare pentru timpul și sprijinul oferite în fazele inițiale ale cercetării¹⁴. Câțiva ani mai târziu, pe parcursul familiarizării mele cu scrierea turco-osmană¹⁵, am reluat și prelucrat grafic fotografiile bolurilor (pentru B2, vezi Fig. 4), extrăgând caracterele și apoi reconstruind cuvintele, după care am trecut la analizarea textelor incizate¹⁶. Sprijinul generos al profesorului Mehmet Mehdi İlhan mi-a oferit un cadru util de referință și mi-a permis corectarea și o nuanțare a textului de pe bolul B1.

O situație frecventă cu care m-am întâlnit a fost legată de absența sau, dimpotrivă, de prezența aparentă a diacritelor, care, atunci când sunt atribuite incorect unei litere, pot duce la interpretări greșite ale textului și la denaturarea sensului cuvântului. Citirea textului incizat a devenit cu atât mai dificilă în lipsa contactului direct cu obiectul, întrucât unele diacritice pot fi greu de observat, fie pentru că au fost aplicate intenționat, fie pentru că lipsesc. O altă sursă de confuzie a putut fi generată în timpul procesului de incizare, urmat de smălțuire și ardere, când pot rezulta, accidental, forme sau semne care seamănă cu diacriticele. Un astfel de caz l-am observat pe bolul B1, unde unele adâncituri incizate păstrează urme de smălț aplicat anterior arderii, ceea ce poate duce la interpretări greșite ale cuvintelor sau chiar ale întregului text¹⁷. În cazul bolului B2, mare parte din urma inciziei a fost acoperită cu smălț.

În analiza textelor de pe cele două fragmente ceramice, am descris în detaliu prezența caracterelor și a cuvintelor conturate prin linia inciziei, oferind totodată o interpretare și o transliterare în limba turcă modernă, pentru care am folosit caractere latine cursive. Menționez că transcrierea a respectat sensul de citire specific limbii arabe și turco-osmane, de la dreapta la stânga. Pentru bolul B1 am luat în considerare dispunerea circulară a textului, pe care am interpretat-o ca pe o spirală pornind din zona cea mai înaltă a peretelui vasului și coborând spre centrul acestuia. În unele situații, am reușit să identific doar câteva silabe, din cauza fragmentării vasului sau a lizibilității parțiale a cuvântului, care făcea dificilă înțelegerea sa completă. Cele mai mari dificultăți de lectură le-am întâmpinat în cazul celui de-al doilea vas, bolul B2, pentru care am considerat că scrierea este organizată în linii dispuse mai puțin radial, mai degrabă paralele. Cuvintele sunt incomplete, iar dimensiunea redusă a fragmentului mi-a permis observarea doar a câtorva caractere sau urme ale acestora, greu de corelat între ele.

În ceea ce privește citirea textului de pe plăcuța aflată în Piața Libertății, acesta a fost studiat inițial direct, pe clădirea din această locație, în timpul unei vizite la Timișoara, iar ulterior a fost analizat și prin intermediul fotografiilor realizate.

cu 3 puncte deasupra; ع — pentru „j” și „i”, diferențiat în osmană între ya (ي) și i (cu formă specială în unele cazuri). Pentru mai multe informații despre alfabetul folosit de otomani până în 3 noiembrie 1928, vezi Maxim 1984, p. 36–37, 39.

¹² Pentru semnificația detaliată a cuvintelor în limba turcă, etimologie, forme gramaticale și folosirea corectă a lor, am folosit *Türk Dil Sözlüğü*-dicționarul oficial explicativ al limbii turce. Pentru caracterele alfabetului otoman, cu formele lor izolate, inițiale, mediene și finale, am folosit aplicația mobilă *Osmanlıca Elifba*, dezvoltată de editura și instituția educațională Hayrat Neşriyat, cu activitate în domeniul publicării de lucrări religioase islamice. De la aceeași editură m-am inspirat din cartea *Osmanlı Türkçesi Elifbası (Rika Hattı)*, autor Metin Uçar, de unde am învățat despre scrisul Rika – varianta simplificată a caligrafiei otomane, care se caracterizează prin scrierea cursivă, rapidă și lizibilă, ideală pentru transcrieri rapide în administrație sau corespondență. Totodată, între 2021 și 2024 am luat parte la patru module din cadrul programului educațional în format online, oferit de Hayrat Vakfı și Yunus Emre, respectiv am accesat cursurile accesibile pe Diyanet TV la link-ul <https://diyanet.tv/osmanli-turkcesi-ogreniyorum/bolumler>. În procesul de învățare al alfabetului și al sistemului lingvistic al limbii turce otomane am folosit și aplicația mobilă *Osmanlı Türkçesi Öğreniyorum*. Pentru transliterarea cuvintelor cu caractere arabe și otomane am folosit tastatura de la <https://www.isa-sari.com/osmanlica/>. Pentru traducerea unor cuvinte din limba turcă în limba română am folosit DeepL Translator: <https://www.deepl.com>.

¹³ Sprijinul profesorului Mehmet Mehdi İlhan în descifrarea textului otoman, acordat înainte de trecerea sa în neființă, a fost esențial pentru conturarea acestei analize.

¹⁴ În martie 2014, cu acordul domnului Florin Drașovean, coordonatorul șantierului din Piața Sfântul Gheorghe, m-am adresat domnului profesor Mehmet Mehdi İlhan, care a transliterat textul otoman în limba turcă, după cum urmează: .... „arif olan çün hukm-i haddin ... bilur kâle [mukâleme or kâleme ?] ne hacet söylemek”. Varianta în engleză oferită de Prof. Dr. Mehmet Mehdi İlhan este: „The wise (man) knows his boundary/limits [lit. the boundary/limits of his judgement], (then) what need is there saying (a word) [most probably implying „what need is there to remind/warn him through saying a word”]. Mai departe, pentru acest text am oferit o traducere în limba română: „Înțeleptul (omul) își cunoaște hotarul/limitele [lit. limita/limitele judecării sale], (atunci) ce nevoie este să spui (un cuvânt) [cel mai probabil implicând „ce nevoie este de a-l aminti/avertiza prin rostirea unui cuvânt”].

¹⁵ În perioada descoperirii fragmentelor mă aflu pe șantierul arheologic din Piața Sfântul Gheorghe, fiind la începutul specializării mele în arheologia otomană.

¹⁶ Pentru redactarea studiului am avut la dispoziție doar fotografiile ale vasului cu inscripție, ceea ce a îngreunat procesul de descifrare a textului, nefiind posibilă analiza obiectului fizic original. Pentru prelucrarea grafică și extragerea textului am utilizat programele CorelDRAW și Photoshop.

¹⁷ De exemplu, prezența sau absența unor puncte într-o anumită poziție poate schimba complet sensul, cum este cazul caracterelor: ب = „b”, پ = „p”, ت = „t”.

INSCRIȚII CU CARACTERE ARABE DIN TIMIȘOARA

Inscripțiile cu caractere arabe descoperite arheologic sunt foarte rare în contextul administrației otomane din Timișoara și, în general, în întregul eyalet (1552–1716). Deși puține, unele sunt gravate în piatră, iar altele incizate în ceramică. Textele sunt scurte sau fragmentare, însă toate au limbaj și conținut de o valoare semnificativă, reflectând o diversitate de funcții și contexte funerare, comemorative sau cotidiene.

Din context funerar sunt cunoscute epitafurile de pe două stele, deși nu se știe cu precizie căreia dintre necropolele eyaletului sau ale altor regiuni ale Imperiului Otoman îi aparțin¹⁸. Epitafurile au fost realizate prin cioplirea unor caractere arabe în piatră de marmură albă, reprezentate în relief pe corpul stelelor prevăzute cu turban la capăt. În prezent, aceste stele sunt conservate în colecțiile Muzeului Național al Banatului și sunt surse esențiale pentru înțelegerea practicilor funerare și prezenței otomane în spațiul urban timișorean¹⁹.

Un exemplar notabil, dar singular în spațiul public din Timișoara, este o placă inscripționată cu caractere arabe, care astăzi mai poate fi admirată pe fațada frontală a fostei clădiri a primăriei, aflate în Piața Libertății. Textul a fost realizat cu caractere arabe, sculptate în relief pe o placă de piatră, tăiată în formă rectangulară, de aproximativ 30 x 45 cm, care a fost încastrată în partea dreaptă a intrării principale în clădire (Fig. 1/1). Probabil fixarea acesteia a fost făcută cândva după anul 1849²⁰. Despre proveniența și semnificația acestei plăci în literatură au existat mai multe interpretări; multă vreme a fost pusă în legătură cu existența unei băi publice pe amplasamentul vechii primării²¹. Este o inscripție de temelie, redată în stil caligrafic, care pare să fie *sülüs* (سُلُوس în limba turco-osmană) simplificat, folosit frecvent în perioada medievală pentru inscripțiile arhitecturale oficiale, în special pe decorațiunile geamiilor din întreaga lume islamică²².

Deși descifrarea conținutului acestei plăci inscripționate nu face obiectul prezentului studiu, propun o interpretare preliminară, lăsând deschisă posibilitatea unor studii viitoare dedicate acestei inscripții.

Textul se derulează pe trei rânduri, după cum urmează:

تأريخ بنای قلدر
زمان سلطان ابراهم خان
۱۰۵۳

Transliterația propusă în limba turcă modernă, cu caractere latine, este:

Tarih-i binayı kıl dır
Zamân Sultan İbrâhim Han
Sene 1053 (AH) → (1643–1644 d.Hr)²³

O posibilă variantă de traducere în limba română este „Data construcției/clădirii *kıl dır*, în vremea sultanului Ibrahim Han, anul 1053 (AH-Anul Hegirei)”²⁴, datare care corespunde anilor 1643–1644 d.Hr²⁵, adică în plină domnie a sultanului Ibrahim I (1640–1648).

Colecția obiectelor inscripționate cu caractere arabe, care sunt în custodia muzeului local, a fost extinsă prin adăugarea a două fragmente ceramice, pe care le vom denumi B1 și B2. Ele au provenit din săpăturile arheologice desfășurate în campania din 2014. Primul fragment, în continuare bolul B1, a fost găsit într-o groapă de formă conică, denumită G247, cu dimensiunile de 1,60 × 1,50 m, care a fost cercetată în zona sud-vestică a zidului geamiei sultanului Süleyman, edificiu ale cărui ziduri au fost restaurate, fiind și azi vizibile în Piața Sfântul Gheorghe²⁶. Groapa a fost conturată

¹⁸ Feneșan 2006, p. 156–157. Alte pietre funerare cu turban sculptat, dar fără inscripție, pot fi consultate la Gașpar 2014, p. 222, fig. 1.

¹⁹ Cele două pietre funerare sunt din marmură, au epitaf și turban la capăt. Ele au fost încadrate ca aparținând secolului al XVII-lea; Chrzanovski 2010, p. 137.

²⁰ Kopeczny, Pány 2020, p. 210.

²¹ Despre istoricul acestei plăci, vezi studiul Kopeczny, Pány 2020, p. 209–210, 224, pl. II. Cercetările arheologice din 2014, din Piața Libertății, au scos la lumină fundații care au aparținut băilor publice, situate la câțiva metri sud-est de clădirea vechii primării; Micle *et alii* 2015.

²² Alashari *et alii* 2020, p. 72.

²³ „Tarih-i bina kıldı zaman-ı Sultan İbrahim Han 1053”, transliterație realizată de către Ekrem Ayverdi, care lasă de înțeles că textul conține greșeli de transcriere sau este incomplet, probabil copiat după original; Ayverdi 1979, p. 61.

²⁴ Nu am putut oferi o traducere satisfăcătoare a termenului قلدر pe care l-am transcris în caractere latine ca *kıldır*. La prima vedere tentația mea a fost de a-l citi ca *kıl dır* sau *kale dır*, însă, conform regulii fonetice a limbii otomane, consoana „k” (*kaf*) este, în general, asociată cu vocalele „a, ı, o, u”. Cuvântul nu are pentru mine un sens clar, însă dacă îl descompun, *kıl* în turca modernă înseamnă „păr”, iar sufixul *dır* poate fi folosit pentru a afirma ceva, cum ar fi „este”. Totodată, nu exclud *kıl dır* să însemne un nume de persoană sau de loc.

²⁵ În funcție de ziua și luna din calendarul Hegirei, anul poate corespunde fie lui 1643, fie lui 1644 în calendarul Gregorian; <https://www.muslimphilosophy.com/ip/hijri.htm> (accesat la 26.07.2025).

²⁶ Despre studiul cu privire la contextul arheologic al geamiei Sultanului Süleyman, vezi Drașovean *et alii* 2016.

după umplutura de culoare brun-închisă, cu urme de arsură și fragmente de cărămidă mărunțită, amestecate cu bucăți de lut galben. Alături de fragmentul B1, în umplutura gropii au mai fost identificate și alte fragmente, care au făcut parte din două boluri diferite, dintre care unul cu picior înalt, alături de fragmente ale unui urciur. Groapa G247 se încadrează în nivelul denumit „Olane II”, caracterizat printr-un sol negru-brun, sărac în resturi de cărămidă sau alte materiale de construcție. La adâncimea de 1,80 m, adică la baza acestei gropi, apare un strat gălbui-roșiatic, cu fragmente de gresie mărunțită, care a provenit din fasonarea pietrei utilizate la ridicarea geamiei. Acestui nivel, situat pe laturile de vest și sud-vest ale pieței actuale, îi corespund locuințe și dependințe ale acestora, respectiv necropola de inhumație dispusă la nord de zidul edificiului. Toate acestea corespund nivelului datat în perioada otomană din Timișoara, adică între a doua jumătate a secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVIII-lea²⁷.

Cel de-al doilea fragment ceramic, în continuare bolul B2, provine din nivelul de locuire otoman situat în imediata vecinătate a zidurilor geamiei Ali Bey, investigată arheologic în zona actualei străzi Vasile Alecsandri²⁸.

Pentru încadrarea cronologică și contextuală a descoperirilor, este prezentată descrierea detaliată a celor două fragmente ceramice.

DESCRIEREA OBIECTELOR ȘI INTERPRETAREA INSCRIPȚIILOR

BOLUL B1

Bolul B1 este realizat din ceramică, pentru care s-a folosit pastă semifină, amestecată cu fragmente mici de calcar, cu diametrul păstrat de aproximativ 15 cm. Arderea a fost făcută într-un mediu controlat, atmosferă oxidantă, incompletă, indicată de miezul cenușiu, rezultând ceramica de culoare brun-cenușie. Corpul vasului este profund, spațios, de formă semisferică, care se sprijină pe un picior inelar scund²⁹. Partea superioară a peretelui și marginea de la baza piciorului lipsesc, iar pe interior are un decor realizat cu tehnica *sgraffito*. Decorarea a fost realizată în următoarele etape: după modelarea pe roata olarului, vasul a fost lăsat să se usuce parțial (semiuscat), atât cât să poată fi prelucrabil; pe interior și pe fața exterioară a fost aplicat un strat consistent de angobă albă, în care, după uscarea sa parțială și în pasta încă moale, au fost incizate caracterele arabe, realizate cu un instrument ascuțit (os, lemn dur sau metal), prin scrijelire, lăsând să se vadă stratul dedesubt sau creând adâncituri fine; după uscarea completă, prin pensulare sau cufundare, vasul a fost acoperit cu smalț verde, iar apoi așezat în cuptor în stivă, alături de alte vase cu dimensiuni și forme similare, procedeu sugerat de urmele lăstate de cele trei piciorușe ale tripodului de separare³⁰. La exterior, pe corpul vasului sunt observate pete închise la culoare, probabil unde angoba a fost aplicată în strat mai subțire.

Pentru a înțelege în profunzime rolul și mesajul transmis de bolul B1, ne-am concentrat în cele ce urmează pe descifrarea inscripției și pe modul în care aceasta este reprezentată pe suprafața sa (Fig. 2/2). Textul urmează un traseu circular care se desfășoară pe pereții interiori și pe care l-am interpretat ca o spirală care descinde în trei segmente, dinspre pereți spre centrul interior al castronului (Fig. 3/2). Scrierea este obișnuită, orientată corect, nu în oglindă. Au fost folosite exclusiv caractere din alfabetul arab, fără semne sau adaptări specifice scrierii turco-osmane și fără elemente decorative suplimentare, precum motive vegetale sau florale (Fig. 3/1). Stilul caligrafic este o formă simplificată a stilului *nesih* (*naskh*, نسخ) sau *sülüs* (*thuluth*, ثلث). Stilul *nesih* a fost folosit mai ales pentru scrierea Coranului, a documentelor oficiale, a unor texte religioase și administrative, dar și pentru învățarea alfabetului și caligrafiei în *medrese*.

Partea superioară a pereților bolului nu a mai fost păstrată, lăsând doar o parte din textul incizat pe care l-am parcurs de la dreapta la stânga. Capătul superior al spiralei se poziționează la cuvântul حدم (*haddim*), compus din caracterele ح (*ha*), د (*dal*) și م (*mim*), la care consoana د (*dal*) are deasupra un diacritic de dublare, asemănător literei „w” sau cifrei „3” scrisă pe orizontală (3). Următorul cuvânt ar putea fi interpretat ca دغل (*değil*), întrucât începe cu litera د (*dal*) urmat de o alta prevăzută cu diacritic, adică un punct în partea superioară, posibil غ (*gayn*) și se încheie cu ل (*lam*). Spirala este întreruptă de fragmentarea vasului după care își continuă direcția pe perete, unde se disting două diacritice. Aceste puncte aparțin ultimului caracter din cuvântul fragmentat, care ar putea fi ت (*te*) sau ق (*kaf*). Următorul cuvânt păstrează clar doar primele două caractere, ط (*ta*) urmat de ل (*lam*) și posibil س (*sin*), scrise împreună ca طلس (*talas/tals*).

Coborârea în spirală a textului continuă cu un segment nou, pentru care primele trei cuvinte sunt mult mai clare, scrise și citite ca عارف (*arif*), اولن (*olan*), چون (*çün*). Pentru al patrulea cuvânt nu am siguranță de interpretare, o variantă de scriere ar putea fi اكا (*aña*), fiind format din caracterele ا (*elif*), ك (*kef*) și din nou ا (*elif*). Următorul cuvânt este scris حكمو (*hükmü*), format din caracterele ح (*ha*), ك (*kef*), م (*mim*) și و (*vav*).

²⁷ Mulțumim dlui Florin Drașovean pentru contextul arheologic.

²⁸ Mulțumim dlui Constantin Inel pentru informații.

²⁹ Pentru a atribui denumirea de „scund” am luat în considerare înălțimea de 2–3 cm.

³⁰ Gașpar 2019, p. 8, 10, fig. 2/3.

Figura 3. 1. Bol B1, cu inscripția preluată; 2. Bol B1 și trasarea ordinii de citire a inscripției (extragere text și prelucrare grafică A. Gașpar).

Figure 3. 1. Bowl B1, with transcribed inscription; 2. Bowl B1 with indication of the reading order of the inscription (text extraction and graphic processing: A. Gașpar).

Spirala se încheie pe fundul vasului, zonă în care sunt prezente cele trei amprente lăsate de tripodul de separare și care se poziționează peste text, fapt care creează o nesiguranță în interpretarea următorului cuvânt. Pentru acesta am luat în considerare două variante de interpretare. Astfel, pentru prima variantă: primul cuvânt este بلور (*bilür*), format din ب (*be*), ل (*lam*), و (*vav*) și ر (*ra*), urmat de حالم (*hâlim*) care este format din ح (*ha*), ل (*elif*), ل (*lam*) și م (*mim*). Nu îmi este foarte clar unde se separă cele două cuvinte, de aceea a fost considerată și cea de-a doua variantă de scriere pentru care litera ر (*ra*), terminația cuvântului anterior, a fost considerată ca prima literă a următorului cuvânt. În acest caz, cele două cuvinte pot fi بلو (*bolu*), respectiv رحالم (*rehâlim*).

Textul se finalizează în cuvintele نجات (*ne hacet*) și سويلمك (*söylemek*). Cel din urmă creează și elementul central al vasului, indicat prin forma sa infinitivă cu terminația „-mek”, care în limba română s-ar traduce prin „a spune” sau „a zice”. Încă nu știu dacă plasarea verbului سويلمك (*söylemek*) în partea centrală a vasului are un rol bine definit în contextul mesajului incizat³¹ sau dacă este vorba doar despre regula de scriere în limba turcă modernă, unde verbul se află întotdeauna la sfârșitul frazei, după subiect și complement. Cert este că expresia „*ne hacet söylemek*”, tradusă în limba română drept „ce rost are să mai spunem”, pare mai degrabă o expresie tipică sufită a tăcerii mistice.

Întregul text ar putea fi redat în limba osmană ca:

حَدِّم د- [غا] [ ] ... [-ت/ق] طلّس... [ ]
 عاريف اولن چون اكا حكمو
 بلور حالم نجات سويلمك
 (varianta I)

Sau

حَدِّم د- [غا] [ ] ... [-ت/ق] طلّس... [ ]
 حكمو عاريف اولن اكا چون
 بلو رحلم نجات سويلمك
 (varianta II)

Transliterare (turcă modernă, caractere latine):

haddim d[- eğıil] [ ] ... [- t/k] talas/tıls... [ ]
arif olan çün aña hükmü
bilür hâlim ne hacet söylemek
 (varianta I)

Sau

haddim d[- eğıil] [ ] ... [- t/k] talas/tıls... [ ]
arif olan çün aña hükmü
bolu rehâlim ne hacet söylemek
 (varianta II)

Traducere propusă în limba română:

Varianta I: *haddim değıil ... talas/tıls... arif olan çün aña hükmü bilür hâlim ne hacet söylemek*; „Cel înțelept, fiindcă știe judecata lui, îmi cunoaște starea, ce nevoie mai este să spun?”

Varianta II: „*haddim değıil ... talas/tıls... arif olan çün aña hükmü bolu rehâlim ne hacet söylemek*”. „Nu-mi stă în putere să rostesc tulburările din mine, dar cel înțelept știe judecata și vede, în Bolu, taina sufletului meu, ce nevoie mai este să spun?”

... حَدِّم دغل ... [-ت/ق] طلّس

„Nu este în puterea mea... (soarta/destinul/talismanul)” (*haddem değıil ... talas/tıls*);

عاريف اولن چون اكا حكمو:

„cel înțelept, fiindcă știe judecata/voința lui”
 (*arif olan çün aña hükmü*);

³¹ Șerife Tali observă în cazul bolurilor vindecătoare din colecția Muzeului Sivas (Turcia) că centrul vasului era considerat reprezentarea lui Dumnezeu și a existenței Lui; versetele vindecătoare ale rugăciunii, adesea scrise în interiorul bolurilor, erau deplasate către partea interioară; Tali 2022, p. 145–146.

: بلور حالم ناجت سويلمك

„îmi cunoaște starea, ce nevoie mai este să spun”

(*bilür hâlim ne hacet söylemek*);

: بلو رحلم ناجت سويلمك

„știe și starea mea din Bolu, ce nevoie mai e să spun” (*bolu rehâlim ne hacet söylemek*).

În limba română există mai multe variante de traducere a textului complet din limba turco-osmană. Subtilitățile acestei limbi pot fi adesea greu de redat direct; în special în poezie, ar putea duce la un sens nefiresc, straniu sau chiar lipsit de coerență. Pentru traducerea în limba română a variantei I propun: „Acest destin nu-mi e dat mie, căci numai cel înțelept cunoaște hotărârea și taina; se vede starea mea, dar ce nevoie mai este să spun”. Pentru varianta a II-a, traducerea ar putea fi: „Destinul nu-mi e dat; doar înțeleptul cunoaște taina, iar drumul meu duce spre Bolu, dar nu-l pot rosti cu voce întreagă.”

Întregul text are un limbaj poetic și, cel mai probabil, sufi, din tradiția turco-osmană. El exprimă tăcerea mistică, unde înțelepciunea este tăcută și interioară, iar cel care știe nu are nevoie să o spună sau să vorbească despre ea. În cultura islamică, exprimarea în stil poetic a fost frecvent folosită de către poeții sufi pentru a-și arăta și sublinia dragostea pentru Allah³². În literatura turcă, expresia „*arif olan*” este, de asemenea, frecventă în poeziile care explorează teme filosofice sau mistice, făcând referire la „cel înțelept” sau la „cel care înțelege”.

BOLUL B2

Dimensiunile celui de-al doilea fragment ceramic, bolul B2, sunt considerabil mai reduse comparativ cu cele ale piesei descrise anterior (Fig. 4/1). Acesta este realizat dintr-o pastă semifină în amestec cu paiete de silicat de mica, a fost ars într-un mediu controlat, cu atmosferă oxidantă, ceea ce a dus la obținerea unei ceramici de culoare brună. Decorul este prezent doar pe una dintre fețe, în timp ce cealaltă este lipsită de angobă sau smalt și păstrează doar urmele de prelucrare la roată cu turație rapidă. După forma sa, fragmentul pare să provină din piciorul înalt al unui bol, posibil chiar din zona de îmbinare cu corpul acestuia (Fig. 4/2).

Inscripția se găsește doar pe fața exterioară, fiind compusă din caractere ale alfabetului turco-osman, care au fost scrijelite pe un strat de angobă peste care s-a aplicat ulterior un strat cu smalt verde. Aceste caractere au fost incizate în angoba albă proaspăt aplicată, realizate într-o singură direcție, cu ajutorul unui obiect ascuțit. După uscarea vasului, suprafața a fost acoperită cu smalt verde și vasul a fost introdus în cuptor. Textul conține caractere arabe standard și persane specifice limbii turco-osmane, inclusiv litera گ (*gef*), fără elemente grafice suplimentare (Fig. 4/4a–b).

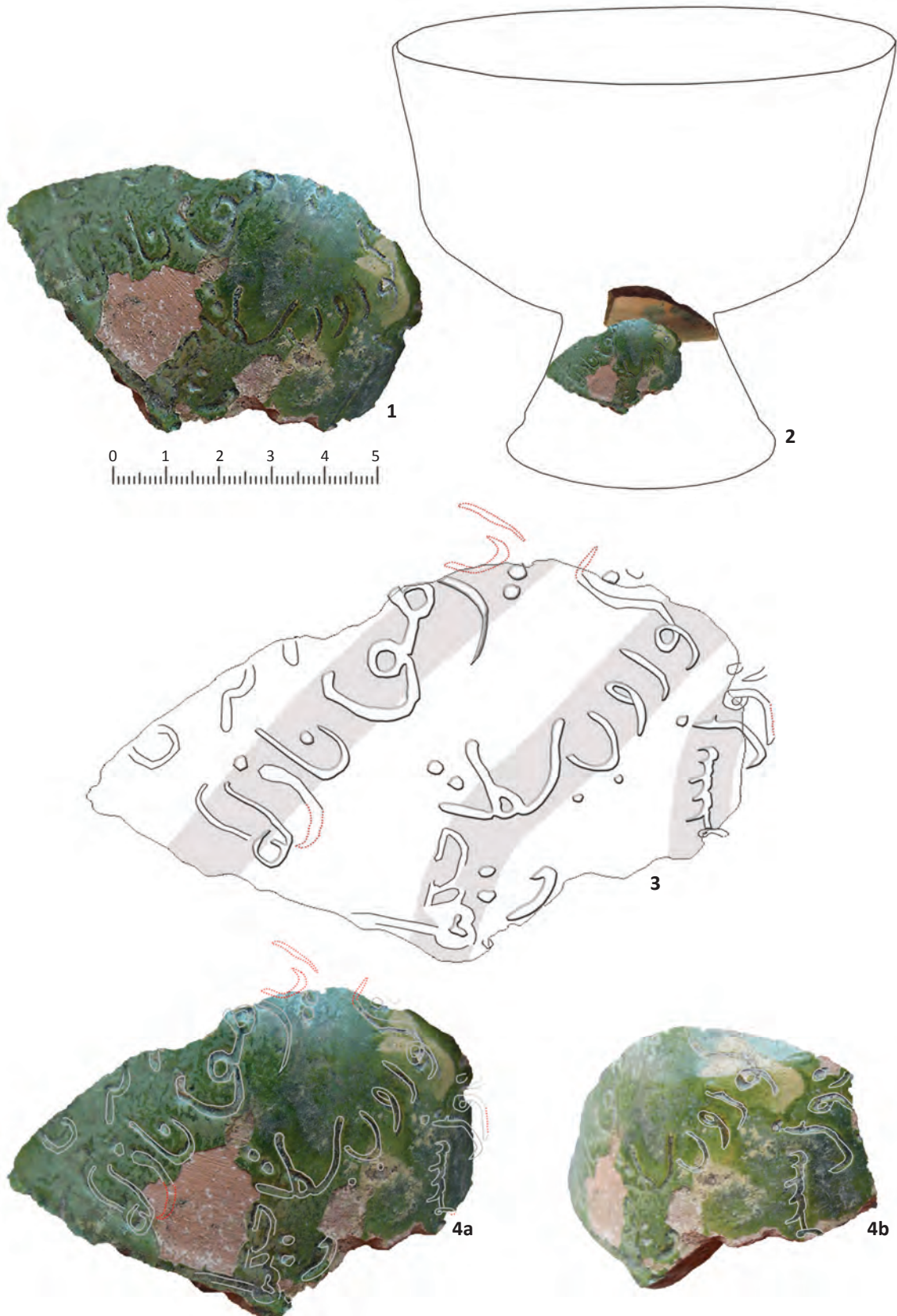
Scrierea a fost realizată cu caractere mari, alungite și arcuite, adaptate la forma suprafeței ceramice. Din cauza uzurii fragmentului și a desprinderii în mare parte a smaltului și chiar a angobei, diacriticele sunt vizibile doar parțial; astfel, cuvintele sunt dificil de interpretat cu certitudine. Prin urmare, varianta mea de transcriere și transliterare reprezintă una provizorie, cu posibilitatea revizuirii ulterioare. Stilul caligrafic redat pe fragmentul ceramic pare să fie o variantă de *sülüs* (ثلث) sau *nesih* (نسخ), adaptată pentru ceramică smălțuită.

Fragmentul prezintă trei rânduri de text, pe direcție oblică după profilul fragmentului, considerate ca fiind dispuse aproximativ în paralel pentru a-mi oferi un ghidaj în lectură (Fig. 4/3). Dintre caracterele vizibile, doar câteva par să se lege în cuvinte, restul fiind amestecate și greu de descifrat. În rândul superior, citind de la dreapta la stânga, se pot identifica două cuvinte. Primul conține caracterele ر (*ra*), م (*mim*), ق (*kaf*) și foarte probabil un ي (*ye*) la începutul cuvântului, unde sunt vizibile două puncte diacritice. Dacă presupunem prezența unui ا (*elif*) înaintea lui ي (*ye*), pentru marcarea vocalismului, atunci s-ar forma cuvântul ايرمق (*irmak*, probabil parte din cuvântul *ayırmak*). În același timp, nefiind sigură de caracterele precedente, aș putea lua în considerare și cuvântul *irmek*. Acesta este urmat de un posibil نازلا (*nâzilan*), compus din ن (*nun*), ا (*elif*), ز (*ze*), ل (*lam*) și din nou ا (*elif*).

Pe linia a doua a inscripției poate fi identificat cuvântul گوروب (*gurub/görüb*), alcătuit din succesiunea caracterelor گ (*gef*), و (*vav*), ر (*ra*), din nou و (*vav*) și apoi ب (*be*). Următorul cuvânt este doar fragmentar păstrat, fiind lizibil doar caracterul ب (*be*), posibil urmat de ق (*kaf*), după cum ar putea indica cele două puncte diacritice, însă deteriorarea stratului de scriere nu permite o lectură completă sau sigură.

În rândul al treilea se disting caracterele ن (*nun*) sau ت (*te*), doar unul dintre puncte este vizibil, alături de و (*vav*) și ز (*ze*), formând probabil terminația نوز (*nüz*), poate prevăzut în față cu ه (*he*), cu care ar forma ہنوز (*nüz*). În continuare, se disting caracterele ب (*be*), س (*sin*) și م (*mim*), formând cuvântul بسم (*bism*). Este foarte posibil ca după acest cuvânt

³² Teslenko, Aliadinova 2023, 1165.

Figura 4. 1. Bol B2; 2. Reconstrucție grafică a posibilei forme a vasului și poziția fragmentului pe acesta; 3. Bol B2, cu inscripția preluată și trasarea ordinii de citire; 4a–b. Bol B2 și conturarea inscripției, foto în pozițiile 1 și 2 (foto, extragere text și prelucrare grafică A. Gașpar).

Figure 4. 1. Bowl B2; 2. Graphic reconstruction of the possible shape of the vessel and position of the fragment on it; 3. Bowl B2, with transcribed inscription and indication of the reading order; 4a–b. Bowl B2 with outlined inscription, photos in positions 1 and 2 (photo, text extraction, and graphic processing: A. Gașpar).

să urmeze اللہ (*Allah*), iar împreună să formeze بسم الله (*Bismillah*), dar și alt nume, la care probabil face referire cu o binecuvântare.

Cuvintele identificate pot fi scrise în limba turco-osmană ca:

ایرمق نازلا
گوروب [ب-ق...]
نوز بسم

Transliterate în limba turcă modernă și transcrise cu alfabet latin cele două linii apar ca:

Irmak/ayırmak nâzılan
...b(a)k görüb
nüz/henüz bism

În limba română textul ar putea fi tradus ca:

ایرمق نازلا:
„Râul care se desparte, amăgit cu delicatețe (*irmak/ ayırmak nâzılan*);
گوروب:
„cineva/ei ... a/au văzut” (... *görüb*);
نوز بسم
„încă”, „în numele lui...” (*nuz/henüz bism*)

ORIGINEA VERSURILOR DIN TEXT ȘI SEMNIFICAȚIA ACESTORA

Inscripțiile de pe fragmentele de vase nu îndeplinesc doar un rol decorativ; acestea au folosit și ca instrument de comunicare spirituală și socială, considerându-se că împreună cu vasul în sine, acestea pot oferi o fereastră spre o lume în care meșteșugul și cunoașterea se întrepătrund. Este posibil ca însuși olarul să fi fost autorul inscripției, în ipoteza în care acesta era cunoscător al scrierii arabe și avea deja textul în memorie sau în formă scrisă³³. La fel de plauzibil este ca inscripția să fi fost aplicată ulterior modelării vasului de către un cunoscător al limbii și scrisului arab, care a adăugat inscripția cu măiestrie, conferindu-i astfel un plus de valoare simbolică și culturală. Se prea poate ca decorul să fi fost influențat de estetica porțelanului chinezesc alb-albastru sau a ceramicii Iznik³⁴, iar semnificația textului redat să fi fost cunoscută și în acest caz de către olari fie prin transmitere orală, fie prin simpla copiere. Totuși, nu am reușit să identific dialectul folosit și nici identitatea autorului. Am putut însă constata că inscripțiile de pe ambele boluri au fost scrise într-o formă poetică, cu caractere arabe pe B1 și arabo-osmane pe B2.

În ceea ce privește inscripția de pe bolul B1, numeroase cuvinte corespund în mod clar versurilor unei opere literare consacrate. În urma căutării unor posibile surse și analogii, iar ulterior prin colaborarea cu specialiști în descifrarea scrierii osmane³⁵, am constatat că segmentul modificat al textului se aseamănă considerabil cu unul dintre poemele atribuite sultanului Murad al II-lea (1421–1444, 1446–1451)³⁶. Aceste poeme au fost, de obicei, scrise în limba turco-osmană, cu influențe persane și arabe, adesea în forme poetice clasice, dintre care amintim *gazel*-ul. Mare parte din inscripția noastră a fost identificată într-o *matla`* care reprezintă primele două versuri (*distih*) dintr-un *gazel*. Versurile originale sunt:

³³ Nu toți poeții otomani aparțineau elitei culturale. Pe lângă poezia scrisă de tradiție cultă, literatura otomană a fost îmbogățită și de creațiile poetice ale tradiției orale; Serdaroğlu 2009, p. 338.

³⁴ Pictura pe vase se regăsește și în alte descoperiri ceramice, precum o cană de apă decorată cu o inscripție în caractere arabe, realizată cu pigment albastru pe un fundal alb și datată în secolul al XVI-lea, provenind din săpăturile de la Visegrád, Castelul de Jos. Observație realizată în cadrul stagiului de bursă Domus Senior 2024, oferit de Academia Maghiară de Științe, cu ocazia vizitării expoziției permanente dedicate perioadei medievale la Muzeul Național al Ungariei. Un alt exemplu relevant este bolul descoperit la Saraçhane, ornamentat în interior cu incizii conținând versete coranice și autograful meșterului, clasificat de Hayes ca variantă (Ware E2) în cadrul categoriei „Iznik Ware”. Acest tip de vas reprezintă varianta cu picior scund (cf. b 9), caracterizată prin scriere incizată pe interior; vezi Hayes 1992, p. 274, 353, Ware E², 15.2, 78.33, pl. 42; pentru inscripționarea pe vasele de Iznik, vezi și Alyadinova, Krasnozhon 2012, p. 351.

³⁵ Îi mulțumesc domnului Mehmet Emin Yılmaz, specialist și cercetător dedicat studiului și documentării moștenirii arhitecturale otomane în spații geografice diverse, dintre care și Balcani, pentru consultarea oferită privind identificarea inscripției.

³⁶ Murad al II-lea este cel de-al șaselea sultan otoman și tatăl lui Mehmed Cuceritorul (1444–1446, 1451–1481). Poet, caligraf și membru al tarikatului/sectei Mevlevî, sultanul a scris cele mai multe lucrări în versuri și proză, folosind limba turcă cât mai simplă, creații care erau împodobite cu sentimente delicate și iubitoare, folosind un stil plin de spirit, de derviş, semnate cu pseudonimul „Muradî”. Sultanul a avut un rol de seamă în scrierea unor lucrări valoroase, înființarea unor instituții importante și realizarea unor acte caritabile de-a lungul vieții, iar numele său a stat la baza activității culturale din secolele următoare; Şahin 2015, p. 23–24, 28.

„Gerçi kim haddim değıldir buseni kılmak dilek;
Arif olan çün bilir anı ne lazım söylemek”³⁷.

Una dintre variantele de traducere în limba română, propusă de mine, este următoarea: „Chiar dacă nu este în puterea (sau în dreptul) meu să-mi doresc acest sărut (sau pe tine); cel înțelept (care cunoaște) deja știe asta, deci nu mai este nevoie să o spun”.

Credem că reprezentarea pe bolul nostru ceramic a fost generată fie pentru că se dorea schimbarea sensului mesajului original, fie pentru că aceste versuri fuseseră repopularizate în secolele XVI–XVII³⁸. Poeziile lui Murad al II-lea aveau o valoare morală, spirituală sau filosofică recunoscută, iar reproducerea textului ar putea sugera continuitatea tradiției și valorilor otomanilor, prin transmitere de la o generație la alta.

Comparativ cu textul original, varianta de pe bolul B1 este ușor modificată; mesajul general este legat de ideea de înțelepciune și modestie în fața a ceea ce este divin sau măreț.³⁹ Un aspect deloc de neglijat este forma vasului, care face parte dintre cele mai întâlnite forme de vase ceramice descoperite în contextul gospodăriilor otomane din Timișoara. Decorul interior sugerează o altă utilizare decât cea casnică. Vasele inscripționate, cu incizii sau pictură, sunt rare în contextul descoperirilor datate în perioada otomană din Timișoara și doar unul mai este cunoscut ca fiind decorat în tehnica *sgraffito* pe fundal monocrom.⁴⁰ În general, în lumea islamică, inscripțiile cu caractere arabe apar pe vase sau diferite tipuri de obiecte din metal, porțelan și pipe de lut, prin marcaj sau mesaje simplificate⁴¹.

ANALOGII DE VASE

Din punct de vedere al formei sau al decorului, cele două fragmente, B1 și B2, prezintă analogii cu alte piese ceramice descoperite în cercetările arheologice realizate în Belgrad⁴², Budapesta⁴³, Esztergom⁴⁴ și Sudak⁴⁵. Două boluri ceramice inscripționate au provenit din Esztergom, Ungaria, fiind descoperite pe dealul Szenttamáshegy în cadrul unor lucrări de terasament din anul 1926. Tot atunci a fost descoperit un atelier și un cuptor de olărie cu grătar, iar în anul 1956 au fost descoperite și alte fragmente inscripționate, care se potriveau cu cele două boluri descoperite⁴⁶. Primul vas are un picior inelar scund și este smălțuit cu verde. Pe exterior, este decorat cu versuri de dragoste incizate în limba turco-osmană, printre care se află și o referință la legenda orientală despre Süleyman și furnici, prin care autorul își exprimă modestia, comparându-și poezia cu un dar neînsemnat adus profetului⁴⁷. Al doilea bol are un picior înalt și este de tip cupă, nesmalțuit. Este decorat cu inscripții religioase scrise în limba arabă pe interior și în limba osmană pe exterior, fiind completat de un decor floral de inspirație osmană⁴⁸. În privința datării, se consideră că aceste vase au putut fi produse local, la sfârșitul secolului al XVI-lea, în același cuptor care a fost cel mai probabil distrus în timpul evenimentelor militare din anul 1594⁴⁹.

³⁷ Isen et alii 2012, p. 26. Mulțumesc domnului Dr. Hasan Uçar, de la Universitatea Ege (Turcia), pentru sprijinul oferit prin facilitarea accesului la cartea „Sultanların şiirleri, şiirlerin sultanları”, o resursă importantă pentru acest studiu.

³⁸ Probabil o situație similară cu relatarea lui Ahmet Şimşirgil, care menționează o discuție dintre sultanul Murad al II-lea și Mercimek Ahmed, autor și traducător cunoscut pentru adaptarea unor opere din limba persană în turca populară, accesibilă. În această conversație, sultanul face referire la cartea Kabusnâme („Istoria limbii noastre”), exprimându-și nemulțumirea față de o traducere anterioară, considerată greoaie și neinteligibilă, care risca să devină plictisitoare pentru cititori. Ca urmare, solicită o retraducere clară și fluentă, pe care Mercimek Ahmed o realizează ulterior într-un stil frumos și concis; Şimşirgil 2012, p. 113–114.

³⁹ Am observat înlocuirea cuvântului *lazım* din poemul lui Murad II cu *hacēt*, în textul de pe bolul B1. Conform dicționarului TDK (Türk Dil Kurumu Sözlükleri), ambele cuvinte au origini în limba arabă și sensuri apropiate legate de „nevoie” sau „necesitate”. În explicațiile generate de TDK se observă că *lazım* este folosit la mod general cu sens de „trebuie”, *hacēt* este folosit pentru situații religioase, formale sau literale; <https://sozluk.gov.tr/>.

⁴⁰ Gaşpar 2019, p. 8, fig. 2, sau fig. 2/5a–c.

⁴¹ Pentru pipe inscripționate, descoperite la Timișoara, vezi și exemplarul descoperit în Parcul Justiției; Gaşpar 2024, p. 26, fig. 15/8. În februarie 2025, am vizitat Palatul Topkapı din Istanbul (Turcia), precum și Muzeul de Arheologie din apropiere. În cadrul acestor vizite, am putut observa mai multe boluri din metal inscripționate, în special în zonele dedicate dervişilor, dar și din porțelan (*Topkapı*). Obiectele expuse erau datate, în general, în secolele XII–XVIII, unele chiar la începutul secolului al XIX-lea. Un alt bol din metal, inscripționat cu caractere arabe, am văzut la Muzeul Național de Artă din București, în timpul unei vizite din iunie 2025. Bolul aparține colecției Hortensia Marcu-Beza și Vasile G. Beza.

⁴² Bikić 2003, p. 23, Tip I/2, R 1:4.

⁴³ Nyékhelyi 2004, p. 137–138, 5–12. kép.

⁴⁴ Fehér 1968, p. 329–330, 1. kép, Az 1. sz. talpastál, 3–4. Kép, A 2. sz. talpastál, A 2. sz. talpastál belseje, p. 329.

⁴⁵ Alyadinova, Krasnozhan 2012, p. 347–351, fig.1; Teslenko, Aliadinova 2023, 1165.

⁴⁶ Fehér 1968, p. 329–330; Nyékhelyi 2004, p. 137.

⁴⁷ Fehér 1968, p. 329, 1. kép, Az 1. sz. talpastál.

⁴⁸ Fehér 1968, p. 329, 3–4. Kép, A 2. sz. talpastál, A 2. sz. talpastál belseje.

⁴⁹ Nyékhelyi 2004, p. 137.

Pe baza formei elegante a vasului de la Esztergom, a decorului bogat și a inscripțiilor religioase lungi, Géza Fehér consideră că primul vas are rol protector împotriva bolilor și a răului (*şifa tasi*)⁵⁰, iar cel de-al doilea a fost folosit în casele orientale pentru a liniști copiii când se trezesc speriați din somn (*taşa tul-hada*)⁵¹. *Şifa tasları* (în limba turcă modernă) au fost larg utilizate în perioadele sau regiunile cu acces limitat la medicină modernă, rămânând o mărturie a credinței populare în vindecarea spirituală. Pot fi vase din metal (cupru, bronz, alamă), ceramică sau lemn, inscripționate cu versete coranice, rugăciuni și simboluri religioase, folosite în ritualuri pentru a vindeca boli la oameni și animale⁵². Practica a fost multă vreme răspândită în diverse regiuni din Turcia, precum Sivas, Konya, Gaziantep, Malatya etc.⁵³. Deși forma bolurilor este similară cu cea a vaselor folosite în baia turcească, decorul lor diferă în funcție de influențele religioase și de regiunea de proveniență.⁵⁴ Unele tipuri își au originea în Mecca și Medina, fiind răspândite în lumea islamică, îndeosebi în perioada otomană.⁵⁵ În anumite regiuni, bolurile poartă denumiri locale diferite⁵⁶ și unele pot fi însoțite de simboluri, precum sigiliile ale sultanilor sau steaua cu șase colțuri⁵⁷.

O posibilă legătură cu bolurile descoperite în Esztergom a fost sugerată de un vas recuperat din Piața Szent György, în Cetatea Buda, cercetată în campania dintre anii 1998–2000⁵⁸. Vasul are asemănări stilistice cu obiectele de la Esztergom – Szenttamáshegy, este de tip castron, cu picior inelar, scund, smălțuit cu verde, inscripționat pe interior cu un verset coranic cu o formulă de binecuvântare și motive florale. La exterior are inscripție cu linii hașurate și motive vegetale și florale⁵⁹. Totuși, analiza fonetică a textului inscripționat de pe vas indică datarea lui la sfârșitul secolului al XVII-lea⁶⁰.

Un alt exemplar provine din Serbia, de la cetatea Belgrad, și constă într-un castron inscripționat pe ambele fețe cu un poem, publicat de către Vesna Bikić ca fiind, probabil, o poezie de dragoste⁶¹. Un vas similar a fost descoperit în Crimeea, în zona portuară a orașului Sougdeya (azi Sudak), un important nod comercial și militar al Imperiului Otoman la Marea Neagră. Vasul a fost asociat cu perioada otomană a orașului Sudak și datat în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XV-lea și începutul sau cel mult prima jumătate a secolului al XVII-lea⁶². În acest caz, comparativ cu vasele de la Timișoara, bolul de la Sudak este diferit ca formă, iar decorul constă în alternanțe de smălț verde și maro, completat la exterior cu galben. Inscripțiile sunt în limba arabă, realizate pe ambele fețe. Inciziile din interior conțin versuri de dragoste în care apar două nume: Hakim și Mariam, completate de un decor vegetal⁶³. Specialiștii au legat acest vas de ordinul sau tarikatul sufit *Yasawiyya*, iar mesajul inscripționat a fost interpretat în cheia idealurilor *futuvva*, un cod etic promovat de sufiți, servind astfel ca instrument de introducere a islamului în rândul populației ortodoxe locale⁶⁴.

OBSERVAȚII ASUPRA MESAJULUI ȘI CONTEXTULUI SUFIT DE PE FRAGMENTELE CERAMICE

Descoperirea a două fragmente ceramice provenite din complexe de locuire otomană din Timișoara oferă o perspectivă rară și valoroasă nu doar din punct de vedere arheologic, ci și spiritual și literar. Aceste vase, descoperite în niveluri databile în secolele XVI–XVII, reflectă o sinteză remarcabilă între artă, meșteșug și gândire mistică. În mod special, ele relevă influența culturii sufite otomane în spațiul timișorean, punând în lumină o dimensiune adesea ignorată a vieții cotidiene din perioada otomană.

Bolul B1 se remarcă prin inscripția sa în alfabet arab, care transmite un mesaj de inspirație sufi: „înțelepciunea se vede prin tăcere”. Caracterele sunt orientate spre privitor, indicând intenția meșterului de a face mesajul vizibil și ușor de parcurs atunci când vasul este ținut în mână sau poate chiar după golirea conținutului său. Textul este scris în spirală, pornind de la buza vasului către centru, într-un mod care nu doar invită la lectură, ci și la o reflecție interioară (Fig. 3/2). Această formă de parcurgere în spirală poate fi asociată simbolic cu mișcarea rotativă a dervișilor sufi, care, prin dansul

⁵⁰ Aksoy 1976, p. 35–36.

⁵¹ Potrivit folclorului, acest tip de bol a fost utilizat pentru calmarea copiilor mici care plâng și tresar în somn. Din bol ei consumau stafide, curmale sau suc de păstrat în vas, fiind un bol cu text de rugăciune care protejează copilul de probleme cu vederea. Fehér 1968, p. 329–330. ⁵² Aksoy 1976, p. 35–36. Un astfel de bol din metal a fost publicat de către Alexander Fodor; Fodor 2015, p. 60–61, 63, 72–73, figs. 1A–B, 2a–b, fig. 3–6.

⁵² Aksoy 1976, p. 35–36. Un astfel de bol din metal a fost publicat de către Alexander Fodor; Fodor 2015, p. 60–61, 63, 72–73, figs. 1A–B, 2a–b, fig. 3–6.

⁵³ Aksoy 1976, p. 35.

⁵⁴ Cele mai multe sunt stilizate cu frunze de palmier și versuri scrise pe interior/exterior, cu versete și rugăciuni din Coran scrise folosind metoda inciziei; Aksoy 1976, p. 36–37, 48.

⁵⁵ Aksoy 1976, p. 35–36.

⁵⁶ Alte denumiri sunt *tihtap, oma, çiçek tasi* sau *botça tasi*; Tali 2022, 142; Aksoy 1976, p. 35.

⁵⁷ Tali 2022, p. 147.

⁵⁸ Nyékhelyi 2004, p. 137.

⁵⁹ Nyékhelyi 2004, p. 137, 5–12. kép.; Dobrovits 2004.

⁶⁰ Nyékhelyi 2004, p. 137–138.

⁶¹ Bikić 2003, p. 23, Tip I/2, R 1:4.

⁶² Alyadinova, Krasnozhan 2012, p. 350–351.

⁶³ Teslenko, Aliadinova 2023, 1165; Alyadinova, Krasnozhan 2012, p. 347–348, Рис. 1./fig.1.

⁶⁴ Teslenko, Aliadinova 2023, 1165.

lor ritualic, caută comuniunea cu divinitatea. Astfel, vasul devine mai mult decât un simplu obiect funcțional, el poate să devină un instrument al meditației, al reflecției și al transmiterii unei înțelepciuni profunde.

Inscripționarea obiectelor ceramice cu versuri poetice nu este o practică singulară, ci face parte dintr-o tradiție larg răspândită în lumea islamică. În Iranul secolelor XII–XIV, de exemplu, poezia persană era frecvent întâlnită pe vase diverse, farfurii, pietre funerare și alte obiecte, marcând evenimente importante: nașteri, victorii, numiri în funcții, vindecări sau călătorii reușite⁶⁵. Astfel, obiectele de uz zilnic căpătau o încărcătură simbolică și spirituală, fiind percepute și ca purtătoare de sensuri profunde. În același registru, bolul B1 din Timișoara se încadrează într-o tradiție în care cuvântul scris pe ceramică nu era decorativ, ci revela un mesaj menit să atingă sufletul.

Deși locul exact de producție al celor două boluri nu este cunoscut, totuși ele nu par a fi simple produse de import. Existența unor ateliere cu meșteri otomani la Esztergom (Szenttamáshegy), unde au fost descoperite boluri similare cu inscripții și piese semifabricate, datate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea⁶⁶, oferă o posibilă direcție de cercetare. Nu excludem nici posibilitatea unei producții locale, în Timișoara sau într-o regiune apropiată, influențată de idei sufite, deși până în prezent nu au fost identificate cuptoare otomane de ars ceramică în oraș.

Fragmentele B1 și B2 au forme și caracteristici similare celor din Esztergom și Budapesta, cum ar fi piciorul inelar scund sau înalt și smalțul verde la interior. Tehnica decorativă folosită, similară cu *sgraffito*, poate fi întâlnită pe ceramica de uz zilnic din epocă, dar ceea ce le face speciale este conținutul mesajului poetic, cu profunde sensuri filosofice și spirituale. Bolul B1 a fost descoperit în zona Pieței Sf. Gheorghe, într-un strat asociat locuințelor, aflate la circa 10 metri vest de zidul fostei geamii⁶⁷. Aproximarea față de un lăcaș de cult indică o zonă în care spiritualitatea și viața cotidiană se întrepătrundeau profund, sugerând utilizarea obiectului nu doar în scopuri domestice, ci și în contexte rituale sau terapeutice.

Ipotezele privind funcția vaselor sunt diverse. Acestea ar fi putut fi folosite în ritualuri de vindecare (caracteristice lumii otomane și nu numai), în activități cu rol simbolic sau chiar ca instrumente misionare, în contextul răspândirii Islamului într-o provincie nou integrată în Imperiul Otoman, similar cu situația din Crimeea.

Prezența ordinului sufi *Bektaşî* în Timișoara este atestată istoric, alături de ordinele *Halvetiye* și *Uşakiyye*⁶⁸. Bektaşii, cu o doctrină apropiată Trinității creștine, aveau o influență majoră în Balcani, atrăgând mulți convertiți din rândul populației creștine din zonele rurale din Albania, Kosovo, Macedonia și Dobrogea⁶⁹. În Anatolia și în provinciile balcanice, liderii bektaşii activau ca ghizi spirituali, duhovnici ai corpului de ieniceri sau membri ai breslelor meșteșugărești, unde recruții proveneau din breslele de producție din Istanbul și din alte centre urbane mari ale Imperiului Otoman⁷⁰. Mărturiile lui Evliya Çelebi confirmă importanța acestui ordin. El povestește cum, în 1646, și-a recăpătat vederea la altarul lui Koyun Baba din Amasya, pe fondul rugăciunilor dervișilor *Bektaşî* din Sökün (Azerbaijan), și cum, în 1672, s-a vindecat de tremurături bând apă de la fântâna moscheii Quba din Medina, ambele evenimente având loc pe fondul prezenței dervișilor⁷¹.

O altă legătură deloc întâmplătoare ar putea să existe cu ordinul *Halvetiye*, care prin prezența cuvântului „Bolu” (dacă se admite) în inscripția vasului B1, ar putea indica nu doar un sangeac important în structura administrativă a Imperiului Otoman, ci și un centru spiritual activ al ordinului *Halvetiye* în Anatolia central-vestică⁷². Totodată, sultanii Murad al II-lea și Murad al III-lea, ambii poeți care au folosit pseudonimul „Muradî”, erau afiliați la ordine sufi diferite (*Mevlevi*, respectiv *Halvetiye*)⁷³. La rândul lor, ordinele *Mevlevi* și *Bektaşî* împărtășeau multe puncte în comun, inclusiv în privința ritualurilor de inițiere⁷⁴. Faptul că liderii politici și religioși ai Imperiului participau activ la viața mistică a epocii confirmă amploarea influenței acestor curente.

CONCLUZIE

Cele două boluri ceramice cu inscripții descoperite la Timișoara, dintre care una este un poem, nu sunt simple obiecte utilitare, ci mărturii ale unei lumi în care arta, credința și viața de zi cu zi se împleteau. Ambele provin din zone aflate

⁶⁵ MĀDDA TĀRIK – Encyclopaedia Iranica, <https://www.iranicaonline.org/articles/madda-tarik-chronogram/> (accesat la 19.11.2024). Inscriptii poetice persane au fost identificate în decorarea ceramicii produsă în Kashan, un oraș din Iran și un important centru al meșteșugurilor și al comerțului pe Drumul Mătăsii, cu datare între sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIV-lea, indicând relația dintre poet și olar; Kanda 2020, p. 75, 136.

⁶⁶ Gerő 1960, p. 45–46.

⁶⁷ Mulțumim domnului Florin Drașovean pentru informație.

⁶⁸ Feneșan 2006, p. 13.

⁶⁹ Ordinul Bektaşî a continuat să joace un rol major în viața zilnică a imperiului până la instituirea Republicii Turcia în anul 1923; Kia 2011, 168; Minkov 2004, p. 104–105.

⁷⁰ Kia 2011, p. 168.

⁷¹ Dankoff, Hagen 2006, p. 119, 122.

⁷² Ordinul Halvetiye a fost influent în Bolu și în zonele înconjurătoare de la începuturile răspândirii sale în Anatolia, în secolul al XV-lea; Reis 2016, p. 424.

⁷³ Minkov 2004, p. 26; Peksevgen 2009, p. 402.

⁷⁴ McGowan 2012, p. 310.

lângă geamii, indicând legătura cu comunitățile religioase și, probabil, cu tradiția mistică a dervişilor, cunoscuți pentru transmiterea mesajelor spirituale prin poezie.

Bolul B1 are inscripționat un text apropiat de un poem al sultanului Murad al II-lea, compus în secolul al XV-lea și probabil reutilizat în secolul al XVI-lea, în timpul domniei lui Murad al III-lea (1574–1595). Ca datare, vasul ar putea fi încadrat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, poate chiar începutul secolului al XVII-lea și ar putea proveni fie din Timișoara, fie din ateliere apropiate. Bolul B2 pare a fi mai târziu. Contextul arheologic al geamiei Ali Bey⁷⁵, activă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, susține această ipoteză. Din punct de vedere tehnic, cele două vase diferă, fapt care ar putea să indice proveniența din ateliere diferite.

Privite împreună, vasele arată că la Timișoara, în perioada otomană, spiritualitatea depășea spațiul geamiilor și se manifesta chiar și în obiectele cotidiene, reflectând o cultură bogată în sens, tradiție și poezie.

BIBLIOGRAFIE

- Alashari et alii 2020 – D. M. Alashari, Abd. R. Hamzah, N. Marni, *The Aesthetic of Islamic Calligraphy and Ornamentation in Prophet Mosque Interior of the Calligrapher Abdullah Zuhdi (Al-Masjid An-Nabawi)*, UMRAN-International Journal of Islamic and Civilizational Studies 7(2), 2020, p. 69–80.
- Alyadinova, Krasnozhon 2012 – D. Y. Alyadinova, A. V. Krasnozhon, *Чаши с арабской надписью из Суджа*, StratumPlus 6, 2012, p. 347–356.
- Aksoy 1976 – O. Aksoy, *Şifa tasları*, Türk Etnografya Dergisi 65(1), 1976, p. 35–54.
- Ayverdi 2000 – E. H. Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri, Cilt 1 (Romanya Macaristan)*, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2000.
- Bikić 2003 – V. Bikić, *Gradska Keramika Beograda (16–17.vek)* [Belgrade Ceramics in the 16th–17th Century], Beograd, 2003.
- Chrzanowski 2010 – *De la primele scrieri până la multimedia. O scurtă istorie a comunicării și mai mult.../ Des premières écritures au multimédia. Une brève histoire des communications et bien plus ...* in: L. Chrzanowski (ed.), Alba-Iulia, 2010.
- Dankoff, Hagen 2006 – R. Dankoff, G. Hagen, *An Ottoman mentality: The World of Evliya Çelebi (revised second edition)*, in: S. Faroqhi, H. T. Karateke (eds.), *The Ottoman Empire and its Heritage. Politics, Society and Economy*, vol. 31, Boston, 2006.
- Dobrovits 2004 – M. Dobrovits, *A Szent György téri török talpastál feliratai és értelmezésük*, Budapest Régiségei 38, 2004, p. 153–157.
- Drașovean et alii 2016 – F. Drașovean, C. I. Suci, D. Diaconescu, *Cercetările arheologice preventive din anul 2015 în Piața Sfântul Gheorghe a Timișoarei (The 2015 rescue excavation in Timișoara's Sfântul Gheorghe square)*, Patrimonium Banaticum 6, 2016, p. 139–160.
- Fehér 1968 – G. Fehér, *Esztergom – Szenttamáshegyi feliratos edények*, Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 1, 1968, p. 329–339.
- Feneșan 2006 – C. Feneșan, *Cultura Otomană a vilayetului Timișoara (1552–1716)*, Timișoara, 2006.
- Fodor 2015 – A. Fodor, *An Ottoman Magic Bowl from Istanbul*, in: I. Gerelyes, M. Hartmuth (eds.), *Ottoman-Turkish Metalwork in the Balkans and in Hungary*, Budapest, Magyarország: Magyar Nemzeti Múzeum, p. 59–78.
- Gașpar 2014 – A. Gașpar, *Monumente funerare otomane descoperite în cimitirul din Timișoara – Piața sf. Gheorghe [Ottoman funerary monuments discovered in a graveyard from Timișoara – Piața Sf. Gheorghe]*, Banatica 24(1), 2014, p. 209–224.
- Gașpar 2018 – A. Gașpar, *Ceramica otomană (secolele XVI–XVII) din Timișoara, provenită din cercetările arheologice efectuate pe str. L. Blaga (2014)*, în: A. Flutur, A. C. Hamat, D. Tănase (eds.), *Cercetări arheologice în centrul istoric al Timișoarei – strada Lucian Blaga, campania 2014*, Cluj-Napoca, 2018.
- Gașpar 2019 – A. Gașpar, *Sgraffito pottery in the Ottoman Timișoara "Palanca Mare" suburb – ICAM excavation point (2015 Campaign)*, Journal of Islamic Archaeology 6(1), 2019, p. 1–18, DOI: 10.1558/jia.34614.
- Gașpar 2023 – A. Gașpar, *Places of worship from the Ottoman Period in Timișoara, Romania*, ActaArchHung 74 (1), 2023, p. 149–174.
- Gașpar 2024 – A. Gașpar, *Arheologie în suburbile Timișoarei otomane (secolele XVI–XVII)*, SCIVA 75(1–4), 2024, p. 37–75.
- Gerő 1960 – G. Gerő, *A rabnyelvű feliratos emlékek Esztergomból*, Annales Strigonienses – Esztergom Évlapja 1 – Az Esztergomi Múzeumok Évkönyve 1, p. 45–57.
- Hayes 1992 – J. W. Hayes, *Excavations at Sarachane in Istanbul*, vol. 2, *The Pottery*, Oxford, 1992.
- Isen et alii 2012 – M. Isen, A. F. Bilkan, T. I. Durmuş, *Sultanların şiirleri, şiirlerin sultanları*, Kapı, 2012.
- Kanda 2020 – Y. Kanda, *Persian Verses and Crafts in the Late Timurid and Safavid Periods*, Vol. I, Universitatea din Tokyo, 2020 (teză doctorală).
- Kia 2011 – M. Kia, *Daily Life in the Ottoman Empire*, Oxford, 2011.
- Kopeczny, Pány 2020 – Zs. Kopeczny, I. Pány, *O privire critică asupra unei descrieri inedite a Timișoarei la 1821 în jurnalul de călătorie a lui Mindszenty Antal / A critical approach regarding an unknown description of Timișoara from 1821 within the travel diary of Mindszenty Antal*, AnB SN 28, 2020, p. 205–237.
- Maxim 1984 – M. Maxim, *Limba Turco-Osmană. Curs practic*, Universitatea din București, Facultatea de Istorie-Filosofie, Catedra de Istorie Universală, București, 1984.
- McGowan 2012 – B. McGowan, *On Mevlevi Organization*, Osmanlı Araştırmaları 40/ The Journal of Ottoman Studies 40, 2012, p. 295–324.
- Micle et alii 2015 – D. Micle, M. Balaci Crîngus, C. Timoc, *Băile turcești din Piața Libertății, Timișoara. Un monument arheologic inedit în contextul reabilitării centrului istoric al orașului*, în: S. Forțiu, A. Stavilă, D. Micle (eds.), *Arheolovest, In Memoriam Florin Medeleț (1945–2005)*, III. Szeged, 2015, p. 555–573.
- Minkov 2004 – A. Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi. Petitions and Ottoman social life, 1670–1730*, în: S. Faroqhi, H. Inalcik (eds.), *The Ottoman Empire and its heritage: Politics, society and economy*, Vol. 30, Leiden, Boston, 2004.
- Nyékhegyi 2004 – D. Nyékhegyi, *Feliratos török talpas tál a budavári Szent György térről*, Budapesti Régiségei 38, 2004, p. 133–152.
- Peksevgen 2009 – Ş. Peksevgen, *Murad III*, în: G. Ágoston, B. Masters (eds.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 2009, p. 401–403.
- Reis 2016 – B. Reis, *Bolu'da Halvetîliğün Temsilcileri [Representatives of the Khalwatiyya in Bolu]*, AIBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 16(1), 2016, p. 423–451.
- Serdaroğlu 2009 – V. Serdaroğlu, *Literature, Classical Ottoman*, în: G. Ágoston, B. Masters (eds.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 2009, p. 337–339.
- Şahin 2015 – L. Şahin, *Osmanlı'nın Kanlı Tarihi, A'dan Z'ye İyi Kitaplar 1*. Baskı, 2015.
- Şimşirgil 2012 – A. Şimşirgil, *Osmanlı Tarihi Kayı: 2 Cihan Devleti*, İstanbul, KTB, 2012.

⁷⁵ Gașpar 2023, p. 164.

Tali 2022 – Ş. Tali, *Sivas Müzesi'nde Bulunan Tihtap / Şifa Tasları Üzerine Bir Araştırma*, Sanat Tarihi Dergisi 31(1), 2022, p. 123–153, <https://doi.org/10.29135/std.976871>.

Teslenko, Aliadinova 2023 – I. Teslenko, D. Aliadinova, *Glazed Ceramics of the Early Ottoman Crimea*, în: *The 6th International Congress of Turkish Art, October 3–5, 2019, Ankara: Proceedings, vol. 3, Istanbul, 2023*, p. 1153–1175.

Resurse online:

<https://www.muslimphilosophy.com/ip/hijri.htm>

<https://www.deepl.com>.

<https://diyanet.tv/osmanli-turkcesi-ogreniyorum/bolumler>

<https://www.iranicaonline.org/articles/madda-tarik-chronogram/>

<https://www.isa-sari.com/osmanlica/>

<https://www.muslimphilosophy.com/ip/hijri.htm>

<https://sozluk.gov.tr/> .

ABREVIERI / ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS

- AA – Archäologischer Anzeiger. Deutsches Archäologisches Institut, Darmstadt, München, Tübingen–Berlin
(A)ARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ACD – Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecenensis, Debrecen
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaHistArt – Acta historiae artium Academiae scientiarum Hungaricae, Akadémiai Kiadó, Budapesta
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ – L'Année épigraphique, Paris.
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AIIC – Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”, Cluj
AJBA – American Journal of Biological Anthropology
AJPA – American Journal of Physical Anthropology
AK – Archaeologiai Közlemények, Pest
AnSt – Anatolian Studies, British Institute of Ankara
AnUCDC – Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”
AnUVT – Annales d'Université « Valahia » Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire
AO – Arhivele Olteniei, Craiova
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeológiai Értesítő, Budapest
Argesis – Argesis. Muzeul Județean Argeș. Pitești
ArhMed – Arheologia Medievală
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
AȘUI – Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Az Érem – Az Érem kiadványai, Budapest
Banatica – Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BARBrSer – British Archaeological Reports. British Series, Oxford
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BerRGK – Bericht der Romisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BibIstroPontica-P – Biblioteca Istro-Pontica. Seria Patrimoniu, Tulcea
BJ – Bonner Jahrbücher – Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn, Bonn
BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra: I, *Augustus to Vitellius*, 1923; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; III, *Nerva to Hadrian*, 1936; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly); VI, *Severus Alexander to Balbinus and Pupienus*, 1962 (R.A.G. Carson).
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
Buridava – Buridava. Studii și materiale, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu”, Râmnicu Vâlcea
CA – Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
Caiete ARA – Caiete ARA. Asociația Arhitectură, restaurare, arheologie, București
Carpica – Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România
CEpR – Cronica Epigrafică a României
CercIst – Cercetări Istorice, Iași
CICSA – Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice, Facultatea de Istorie, Universitatea din București
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, I–XVII, Berlin
CN – Cercetări Numismatice. Muzeul Național de Istorie a României, București
CNM, V.1 – *Corpus Nummorum Moldaviae*, vol. V.1, Chișinău
CRAI – Académie des inscriptions et belles-lettres. Comptes rendus des séances de l'année ...
Crisia – Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea

- Dacia – Dacia / Dacia Nouvelle Série. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine. Institut d'archéologie « V. Pârvan », Bucarest
- Danubius – Danubius. Revista Muzeului de Istorie Galați
- DHA – Dialogues d'histoire ancienne, Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Ljubljana
- EphemDac – Ephemeris Dacoromana, Roma
- EphemNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
- ERSIR – *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc*, I – V, V. Spinei, D. N. Rusu (coord.), Suceava, 2021
- FolArch – Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Annales Musei Nationalis Hungarici, Budapest
- Fontes I – *Fontes Historiae Daco-Romanae – Izvoarele istoriei României*, I, București, 1964
- Fontes II – *Fontes Historiae Daco-Romanae – Izvoarele istoriei României*, II, București, 1970
- FSI – Forensic Science International
- Glasnik – Glasnik. Srpsko Arheološko Društvo (Journal of the Serbian Archaeological Society), Belgrad
- Hierasus – Hierasus. Muzeul Județean Buzău
- HOMO – HOMO. Journal of Comparative Human Biology, Stuttgart
- Ialomița – Ialomița. Studii de cercetări de arheologie, istorie, etnografie și muzeologie, Slobozia
- IDRE – C. C. Petolescu, *Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptiones externae – Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie*, I-II, București, 1996-2000
- IGB – G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, vol. I-V, Sofia, 1956-1970
- IGLR – E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976
- IGRR – *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas pertinentes*, publiées par R. Cagnat, J. Toutain, G. Lafaye, Paris, 1906-1927
- IJP – International Journal of Paleopathology
- ISM – *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae. Series altera: Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae – Inscriptiile din Sythia Minor*: I. *Inscriptiones Histriae et vicinia – Histria și împrejurimile* (Dionisie M. Pippidi), București, 1983; II. *Tomis et territorium – Tomis și teritoriul său* (Iorgu Stoian), București, 1987; III. *Callatis et territorium – Callatis et son territoire* (Alexandru Avram), București – Paris, 1999; IV. *Tropaeum – Durostorum – Axiopolis* (Emilian Popescu), București – Paris, 2015 ; V. *Capidava – Troesmis – Noviodunum* (Emilia Doruțiu-Boilă), București, 1980; VI.2. *Supplementa 2. Tomis et territorium – Tomis et son territoire* (Alexandru Avram, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu), București – Paris, 2018
- Istros – Istros. Muzeul Brăilei „Ferdinand I”, Brăila
- IzvestijaVarna – Izvestija na Narodnija Muzej (Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo), Varna
- JAHA – Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
- JAS – Journal of Archaeological Science, Amsterdam
- JAT – Journal of Ancient Topography
- JFS – Journal of Forensic Studies
- JITE – Journal of Institutional and Theoretical Economics
- JHE – Journal of Human Evolution
- LRBC – *Late Roman Bronze Coinage A.D. 394-498*, Londra, 1965: I, *The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324–346* (P. V. Hill, J. P. C. Kent); II, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire A.D. 346–498* (R. A. G. Carson, J. P. C. Kent).
- MarNero – Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia, Roma
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
- Marmatia – Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MCSEE – Monedă și comerț în Sud-Estul Europei, Sibiu
- MEFRM – Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge, Rome
- MER – *Catalogue des monnaies de l'Empire romain*. II. J.-B. Giard, *De Tibère à Néron*, Paris, 1988 ; III. J.-B. Giard, *Du soulèvement de 68 après J.-C. à Nerva*, Paris-Strasbourg, 1998
- MFMÉ-SA – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
- MIR – *Moneta Imperii Romani*. 14. B. Woytek, *Die Reichsprägung des Kaisers Traianus (98–117)*, I–II, Wien, 2010; 18. W. Szaivert, *Die Münzprägung der Kaiser Marcus Aurelius, Lucius Verus und Commodus (161–192)*, Wien, 1986.
- Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
- MuzNaț – Muzeul Național, Muzeul Național de Istorie a României, București
- Numizmatičar – Numizmatičar. Casopis za anticki i stari jugoslovenski novac, Belgrad

- Numizmatikai Közlöny – Numizmatikai Közlöny. A Magyar Numizmatikai Társulat, Akadémiai Klado, Budapest
- NZ – Numismatische Zeitschrift, Viena
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
- Paléorient – Paléorient: revue interdisciplinaire de préhistoire et de protohistoire du sud-ouest et de l'Asie centrale, Paris
- PBF – Prähistorische Bronze Funde, München – Stuttgart
- Peuce – Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
- PME – H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, Leuven, I (A–I, 1976), II (I–V, 1977), III (1980; indici)
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
- Przegląd Archaeologiczny – Przegląd Archaeologiczny, Institut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Wrocław
- PZ – Prähistorische Zeitschrift, Institut für Prähistorische Archäologie, Berlin
- RAASI – Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Republica Moldova
- RAN – Repertoriul Arheologic Național / National Archaeological Repository
- RCAN – Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice, București
- RESEE – Revue des Études Sud-Est Européennes. Academia Română. Institutul de Studii Sud-Est Europeene, București
- RevArh – Revista Arheologică, Chișinău
- RGZM – Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, I-II, 2004
- RI – Revista Istorică. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
- RIC – *The Roman Imperial Coinage*, Londra: I², *From 31 BC to AD 69*, 1984 (C. H. V. Sutherland); II, *Vespasian to Hadrian*, 1926 (H. Mattingly, E.A. Sydenham); II.1, *From AD 69–96. Vespasian to Domitian*, 2007 (I. A. Carradice, T.V. Buttrey); II.3, *From AD 117–138. Hadrian*, 2019 (R.A. Abdy, P.F. Mittag); III, *Antoninus Pius to Commodus*, 1930; IV.1, *Pertinax to Geta*, 1968 (H. Mattingly, E.A. Sydenham); IV.2, *Macrinus to Pupienus*, 1938; IV.3, *Gordian III – Uranian Antoninus*, 1949 (H. Mattingly, E. A. Sydenham, C. H. V. Sutherland); V.1, 1927 (reimprimat 1968; P. H. Webb); VII, *Constantine and Licinius A.D. 313–337*, 1966 (P.M. Bruun); VIII, *The Family of Constantine I A.D. 337–364*, 1981; X, *The Divided Empire and the Fall of the Western Parts A.D. 395–491*, 1994 (J.P.C. Kent)
- RMD – Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, London: I. *Roman Military Diplomas 1954–1977*, 1978; II. *Roman Military Diplomas 1978–1984*, 1985; III. *Roman Military Diplomas 1985–1993*, 1994; Margaret M. Roxan, P. Holder, *Roman Military Diplomas IV*, 2003; P. Holder, *Roman Military Diplomas V*, 2006
- RMM-MIA – Revista Muzeelor și Monumentelor – Monumente Istorice și de Artă, București
- Romanoslavica – Romanoslavica. Asociația Slaviștilor din România, București
- RPC – *Roman Provincial Coinage*, Oxford (https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/map?volume_id=)
- RPC, VII.2 – *Roman Provincial Coinage. VII.2. From Gordian I to Gordian III (AD 238–244): all provinces except Asia*, Londra/Paris, 2022 (J. Mairat, M. Spoerri Butcher, cu contribuția M. Amandry, R. Bland, K. Butcher, J. Nurpetlian, U. Peter).
- RRH – Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
- SCIA.AP – Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
- SHA – *Scriptores Historiae Augustae*, Teubner, Leipzig, 1965
- Simpozion Chișinău 2003 – *Simpozion de numismatică dedicat Centenarului Societății Numismatice Române (1903–2003)*, Chișinău, 26–28 noiembrie 2003, București, 2005.
- SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
- SMMIM – Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București
- SNGCop 2 – *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish Royal National Museum*, Copenhaga, 1942–1969 (serie reeditată); II, *Thrace and Macedonia*, West Milford, 1982.
- SP – Studii de Preistorie, București
- StCl – Studii Clasice, București
- StratumPlus – Stratum Plus, Școala Superioară de Antropologie, Chișinău, St Petersburg, București
- Suceava – Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, Suceava
- SympThrac – Symposia Thracologica, București
- Syria – Syria. Archéologie, art et histoire. Institut Français du Proche-Orient
- TdE – Trabajos de Egiptología. Papers on Ancient Egypt, Universidad de La Laguna, Tenerife, Spania

Th-D – Thraco-Dacica, București

Tyragetia – Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău

VAH – Varia Archaeologica Hungarica V. Redigit Csanád Bálint. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest

Valachica – Valachica. Studii și cercetări de istorie și istoria culturii, Complexul Muzeal Național „Curtea Domnească”, Târgoviște

ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

ZRVI – Zbornik radova Vizantološkog instituta. The Institute for Byzantine Studies. Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrad